

SWAY: THE IRRESISTABLE PULL OF IRRATIONAL BEHAVIOUR

Ulvi Cenap TOPÇU*

Brafman, O., & Brafman, R. (2008). *Sway: The Irresistable Pull of Irrational Behavior*

The Doubleday Publishing Group, New York.

Gittikçe popülerleşen irrasyonelizmle ilgili kitaplar arasına, örnekler ve öyküleştirilmiş bir anlatımla giren “Sway”, Ori ve Rom Brafman adlı iki kardeş tarafından kaleme alınmıştır. Kitapta belirtildiğine göre Ori, büyük firmalara, askeri ve sivil devlet kurumlarında konuşmalar yapmaktadır. Rom ise psikoloji doktorasına sahip olup muayenehanesini işletmenin yanı sıra kişilik, kişisel gelişim ve insanlar arası iletişim konularında araştırmalar yapmaktadır. Yazarlar, bu kitapta rasyonel olmayan, akla, mantığa, nesnel gerçeklere aykırı davranışların hayatın her alanında oluştuğunu eleştirel bir dille aktarırken, bunların ardında bulunan psikolojik etmenlere ilişkin bir deneme yapmaktadır. Kitaba adını veren “sway” sözcüğü aynı zamanda çoğu insanın bildiği meşhur bir şarkının adı olarak, şarkıdaki gibi flörtöz bir akıl çelme, baştan çıkarma, ayartma çağrışımı yapmaktadır. Kitap boyunca rasyonel olmayan davranışların temelinde de bu biçim bir ayartılma saptaması yapıldığı görülmekte ve kitabın temel yaklaşımı olarak bu hususu öncelikle vurgulamak uygun görünmektedir.

Kitap irrasyonel davranışlara hayatın her alanında rastlandığından hareketle, oldukça çarpıcı bir tıbbi hatayı örneklendirerek, irrasyonel davranışlardan kaçınmanın gereğine vurgu yapan bir giriş bölümü ile açılmaktadır. Bu bölümde okuyucuya, irrasyonel davranışın ayartmasına karşı sandığından daha hazırlıksız olduğu ve ne kadar eğitilmiş ve bilgili olurlarsa olsunlar herkesin adeta şeytani bir biçimde ayartılabilecekleri uyarısı yapılmaktadır. Bu bölümde örneklenen trajik olay da okuyucuyu kitabın takip eden sekiz bölümünde karşılaşılabileceklerine hazırlama işlevi görmektedir.

Kitabın birinci bölümünde 1977 yılında yaşanan ve tarihin en büyük uçak kazası olarak bilinen Tenerife faciası anlatılmaktadır. Olaya ilişkin detaylar, olayın gerçekleşmesinden önce büyük bir hata yapan başarılı bir pilotun yaşadıkları ve olay günü yaşananlara verdikleri tepkilerin analiz edilmesi üzerinden değerlendirilmektedir. Yaşanan faciada 584 kişi hayatını kaybederken, kitaba göre olay, talihsizlikler ve bunlara karşı pilotun aldığı irrasyonel kararların sonucunda gerçekleşmiştir. Yazarlar pilotun hatalı kararlarının nedeninin kayıptan kaçınma endişesi olduğu sonucuna varmakta, borsa oyuncularının düşüşe geçen hisselerini satmak yerine tekrar yükselmelerini beklemeleri gibi pilotun da gelişen şartların oluşturduğu sıkıntıları kabul etmek yerine kayıptan kaçınma telaşına girmesinin yeni sıkıntılara ve riskli kararlara yol açtığını açıklamaktadırlar.

* Araştırma Görevlisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sonuç olarak çok sayıda insanla birlikte pilotun da yaşamını yitirdiği bu olayın irrasyonel kararların bir sonucu olduğu vurgulanmaktadır. Daha sonraki bölümlerde pilotun içinde bulunduğu psikolojik şartlara dönüşler yapılacak ve bu konunun havacılık prosedürlerinde yeni düzenlemeler yapılmasına neden olduğu da açıklanacaktır.

Kitabın ikinci bölümü birinci bölümdeki kayıptan kaçınma davranışını “bağlılık bataklığı” adıyla bireylerin kararlar, iş yapış biçimleri, hareket tarzları ile kendilerini bağlamaları ve değişimden kaçınmaları ile ilişkilendirmektedir. Bu bölümde bataklık ile bir Amerikan futbolu takımının sahasının taraftarlar arasındaki ismine gönderme yapılmakta, rakip takımların değişime kapalı olmaları nedeniyle taktik zaaflarından kurtulamamaları ve hatta aksine yanlış savunmacı taktiği daha fazla uygulamaları, bir anlamda çırpındıkça batmak deyimini çağrıştıran biçimde kayıptan kaçınma telaşı yaşadıkları belirtilmektedir. Üçüncü bölümde ise “homo erectus” insansısına ait bulguların bilim dünyası tarafından uzun süre görmezden gelindiği, bu keşfe dair açık kanıtların, açıklamaların kabullenilmediği üzerinde durulmuş ve bu durum bilimsel anlamda bağlılık, bağnazlık, yeni fikirleri kabullenmeme biçiminde izah edilmiştir. Bu bağlılığın sebebi olarak bu kez değer atfetme üzerinde durulmaktadır. Buna göre değer atfetme bir insanı ya da olguyu nesnel verilere göre değil, algılanan yan niteliklerine göre değerlendirme biçiminde irrasyonel bir davranış olarak açıklanmaktadır.

Değer atfetmeye ilişkin bir diğer örnekleme dördüncü bölümde Amerikan basketbol sistemindeki karmaşık “draft” sistemi içinde sonradan efsaneleşecek oyuncuların yanında aynı sezonda hiç hatırlanmayacak oyuncuları seçen bir NBA takımı üzerinden sunulmakta; takımın oyuncu seçimi için oluşturduğu kriterlere duyduğu güvenin çarpıcı hatalara neden olduğu aktarılmaktadır. Yazarlar, psikolog Franz Epting’in tanı kriterlerinin basitleştirme için gerekli olduğu, bununla birlikte bu basitleştirmenin birçok unsuru dışarıda bırakmayı içerdiği ve önemsenmeyen etkilerin ulaşılmak istenen sonuca etki etmediğinden emin olmanın yine aynı etkenler dikkat dışı bırakıldığı için fark edilemeyebileceği uyarısını kitaba taşımaktadır. Bu konu ise şirketlerin işe alma stratejileri ve profesyonel bir iş yaptığı düşünülen insan kaynakları çalışanlarının iş görüşmelerinde “kör randevu” tanışma pratiğinden öteye gitmedikleri eleştirisi ile ilişkilendirilmektedir. Beşinci bölümde ele alınan bipolar bozukluk teşhisindeki anormal artış bununla da ilişkili olarak sorgulanmakta, bu artışa rağmen hastalığın sonuçlarında ve varsayılan nedenlerinde anlamlı bir artış bulunmamasına dikkat çekilmektedir. Her ne kadar ilaç kullanımına ilişkin eleştiri yapılmaktaysa da bu konu ilaç firmaları açısından bir kampanya yürütülmesi ile değil, bireyler açısından pygmalion etkisi, yani başkaları tarafından yapılan pozitif yakıştırmaları sahiplenme, ve golem etkisi, yani negatif özellikleri kabullenme, motivasyonları ile açıklanmaktadır. Bu durum açık ya da örtülü olarak sürekli bir sinyalleşmenin yaşandığı toplum hayatında, bir hastalığın taklit edildiğini çağrıştıracak biçimde, insanların birbirine çizdiği çizgilerin kabullenilmesi olarak izah edilmektedir.

Altıncı bölümde “Kim Beş Yüz Milyar İster” adıyla Türkiye’de de yayımlanan yarışmanın Fransa’dan bir bölümünde seyirci jokerinin “Güneş dünyanın etrafında döner” cevabına neden olmasına değinilmektedir. Bu durum Amerikan ve Rus toplumları özelinde değerlendirildiğinde kültürel farklar bağlamında aynı yarışmada seyirci jokerinin farklarını da içerek biçiminde adalet anlayışı ile ilişkilendirilmektedir. Kitapta “bir Alman deneyi” olarak söz edilen deneye göre hiçbir karşılık beklenmeden birbirlerini

görmeyen iki kişiden kendilerine verilen parayı bölüşmeleri istendiğinde, paranın nasıl bölüşüleceğini öneren kişinin kendisine fazla pay alması durumunda, diğer kişi ikisinin de eli boş dönmesine neden olarak teklifi reddetmekte, az da olsa bir parayla dönmek varken, hiçbir şey almamayı tercih etmektedir. Yazarlar bu adaletsizlik algısı karşısında, kendi faydasından vazgeçme durumunu da rasyonel olmayan bir durum olarak tespit etmektedirler. Zira parayı bölenler de aynı kültürel kodlarla aynı adalet anlayışına uyarak çoğu zaman yarı yarıya bölüşmeyi uygun görmektedirler. Buradan yola çıkarak ekonomik hayatta adalet hissini oluşup oluşmadığının önem kazandığını, adil görülmeyen davranışların irrasyonel sonuçlara yol açtığı öne sürülmektedir. Bununla birlikte adalet algısının kültürler arasında farklılaşma gösterebilmekte ancak farklı biçimlerde gerçekleşse de irrasyonel davranma yönünde akıl çelici olabildiği aktarılmaktadır.

Kitabın yedinci bölümü beyin fonksiyonlarının işleyişini konu almaktadır. Algılanan mesajlar beynin farklı birimlerini tetiklemekte ve dolayısıyla söz gelimi ücretsizken bir iyilik olarak gerçekleştirilme olasılığı daha yüksek olan faaliyetlerin, belli bir ücret karşılığında daha düşük oranda yapılacağı söylenmektedir. Bununla ilgili olarak İsviçre’de 1990’larda nükleer atıkların gömüleceği yer tespit edilmek istenirken, düşünülen yerde yaşayanlara tazminat ödenmesi teklifinin, rıza gösterenlerin sayısını azaltacağına yönelik bulgular örneklenmektedir. Beynin zevk merkezinin, para kazanma, başarı, ödüllendirilmenin yanı sıra uyuşturucu bağımlılığı gibi bağımlılık türleri ile de ilişkisi nedeniyle, iyilik merkezine göre baskın olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle belirli bir önermenin her ikisi ile de ilişkili olması durumunda zevk merkezinin baskın geleceği ve İsviçre’de yaşandığı gibi kararı zevk merkezinde alınacağı sonucuna varılmaktadır. Zira hiçbir çıkar beklentisi yokken rıza gösterilen bu uygulama için bir tazminat söz konusu olduğunda zevk merkezi yapılan öneriyi maddi bir çıkar bağlamında değerlendirmiş ve reddetmiştir. Her ne kadar yazarlar bu elde edilen faydanın artması ile niyetin azalması durumunu irrasyonel bir sonuç olarak nitelermişse de bununla ilgili teorik bir tartışmaya girmemişlerdir.

Sekizinci bölümde grup içi davranışlar ele alınmaktadır. Bu bölümde basit bir doğrunun, gruba uyma davranışı ile bireyler tarafından bastırılması Asch deneyleri bağlamında örneklenmektedir. Buna göre denekler açıkça görüldüğü halde kendilerine gösterilen bağımsız bir objenin, farklı üç objeden hangisine denk olduğu sorusuna büyük oranda yanlış cevap vermekte; yanlış görmekten, soruyu yanlış anlamaktan, grup dışı kalmaktan çekinmektedirler. Ancak deneye, diğerlerine itiraz eden bir başkası eklendiğinde, bir diğer yanlış cevabı veriyor bile olsa, denegin doğru cevabı dillendirebildiği ve Vernon Allen deneyine göre bu durumun diğer “muhalifin” nitelikleri ile bir ilgisi olmadığı ortaya konmuştur. Yazarlar gruba uyma davranışı ile ilgili daha irdeleyici bir tartışmaya girişmemekle birlikte, bu açıklamaları takiben grup dinamiklerini oluşturan dört rolle açıklamaktadırlar. Buna göre bir grup içinde girişimci, engelleyici, destekleyen ve gözleyen roller bulunmaktadır. Kitabın birinci bölümünde aktarılan uçak faciasına atıfla, havacılık düzenlemelerinin diğer personele verdiği yetki ve sorumlulukların, grup dinamiklerinde engelleyici rolü desteklediğini belirten yazarlar, sağlıklı grup dinamiğinin ve rasyonel davranışın temeline de engelleyici rollerin oluşturduğu dengeyi koymaktadırlar.

Kitabın sonuç bölümü psikolojik savrulmalarla okyanus akıntıları arasındaki benzetme ile açılmaktadır; akıntıdan kurtulup tekrar karaya ulaşabilmenin yolu telaşla yüzmek değil, karaya paralel yüzüp akıntının gücünün kesildiği bir aralık bularak oradan karaya dönmektedir.

Bu bağlamda yazarlar, ilk akla gelen, daha kolay ve cazip görünen davranışların akla uygun olmaktan çok kitap boyunca örneklenen savrulmalara neden olduğunu; oysa engelleyici rolün, soğukkanlı değerlendirmelerle rasyonel kararlara yol açacağını savunmaktadırlar. Neyin irrasyonel olduğu konusunda verilen örnekler dışında net bir tanım içermemekle birlikte kitabın mesajı bu bölümde netleşmekte, yaşamın her alanında ve örneklerin yoğunluğuna bakıldığında büyük ölçüde iş yaşamında, farklı açıklama ve soğukkanlı düşünmeye açık olmayı desteklemektedirler.

Kitap birçok bilim dalının konusu haline gelmiş olan irrasyonel insan davranışlarını psikolojik bir perspektifle açıklamak iddiasındadır. Bununla birlikte psikoloji terminolojisi ve metodolojisi konusunda oldukça hafif olduğunu belirtmek gerekir. Her ne kadar çok sayıda araştırma bulgusundan yararlanılmışsa da sunulan sonuçların ve gösterilen örneklerin derinlemesine irdelendiğini ya da iyi organize edilmiş bir bütünlüğü olduğunu söylemek zordur. Dolayısıyla kitabı bilimsel bir eser olarak değil, popüler anlatım dili nedeniyle oldukça akıcı ve kolay okunan, ilgisinin aşına olduğu birçok kavramı gerçek hayattan alınmış örneklerle sunan ve sosyal psikolojiden davranışsal ekonomiye, örgütsel davranıştan stratejik yönetime birçok disipline göndermeler içeren bir popüler kültür eseri olarak değerlendirmek uygun olacaktır. Bu açıdan bakıldığında “Sway”, davranış bilimleri ya da irrasyonel insan davranışları hakkında önemli bilgiler içeren ya da bu konuların öğrenilebileceği bir kitap değil; ancak bu konularla ilgili çalışan, öğrenen, ilgi duyan, merak eden okuyucular için bir yardımcı kitap olma özelliği taşımaktadır.